

La vil·la romana Baix - Imperial de la Ciutadella de Roses.

Algunes
consideracions i
darreres
novetats.

per
J. M.ª Nolla
i F. J. Nieto

Les excavacions a Roses s'iniciaren, **de facto**, l'any 1916, a càrrec de l'Institut d'Estudis Catalans, però uns resultats poc interessants, segons els directors de la campanya, menaren a l'abandonament de les prospeccions, dos anys després.

La recuperació del jaciment cal atribuir-la als Srs. Riuró i Cufí que l'any 1934 començaren una sèrie de sondeigs en el petit turó ocupat per l'església llombarda de Santa Maria, amb resultats espectaculars (1). Un cop acabada la guerra civil i la post-guerra immediata, les excavacions foren represes (anys 1945-1946), i d'aleshores ençà s'han continuat amb més o menys continuïtat. Des de 1956, i com a darrera etapa en aquest llarg procés, la direcció de les excavacions està en mans del Servei Tècnic d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació de Girona, la qual de vegades ha col·laborat amb altres institucions i entitats (2).

La topografia del jaciment antic de Rhode és característica i pensem que pot ser interessant de comentar-la breument: una petita elevació, entorn i sota l'església de Santa Maria, ocupada quasi del tot per la Roses medieval, envoltada per dues rieres, a llevant i a ponent, a molt poca distància del mar i ben protegida de Tramuntana per la serra de Roda. Cal afegir-hi, també, l'existència al subsòl d'una capa freàtica molt rica i fàcilment accessible. Totes aquestes circumstàncies afavorien l'ocupació del lloc per l'home (3).

El jaciment més antic i el nucli de la població en tot moment caldrà que el cerquem en aquest puig, tal com sembla documentar l'ar-

- 1) L'excavació no fou publicada fins quinze anys després (F. RIURO i F. CUFÍ, **Prospecciones arqueológicas en Rosas (Gerona)**, a **Anales del Instituto de Estudios Gerundenses**, XV, 1961, 1962, pàg. 203-224).
- 2) L'any proper, 1981, es compliran 25 anys d'excavacions arqueològiques del Servei a Roses. Aquest article vol ser un modest homenatge a aquest fet significatiu i, pensem, molt important.
- 3) L'anàlisi topogràfica dels llocs triats per fenicis i per grecs alhora d'establir-se en un lloc coincideix quasi del tot amb la topografia de l'antiga Rhode: turonet, preferentment illa, molt pròxim a la costa amb rierols o rius pròxims. Recordem el cas veí de Sant Martí d'Empúries la **Palaiàpolis** o primer establiment dels focuus.

queologia (4), però en moments d'eufòria econòmica, quan s'aprofiten les bones condicions naturals, la ciutat s'amplia i s'eixampla als peus del tossal a banda i banda, ocupant bona part de la llengua de terra que queda delimitada entre les dues rieres. Així veiem com, vers la segona meitat del segle IV a.C., sorgeix l'anomenat **barri hellenístic**, traçat amb planta regular, segons els canons clàssics de l'època i ocupant una considerable extensió a la plana, al Sud-Est del turonet de Santa Maria. Es en aquesta zona, immediatament al Sud del **barri hellenístic**, on cal situar el gran edifici o vil·la baix-imperial, que comencem a conèixer bé des de fa poc temps.

Durant la guerra civil, l'Ajuntament de Roses distribuï entre les famílies del poble una sèrie de parcel·les a l'interior de la Ciutadella perquè fossin conreades, com un petit hortet, aprofitant l'existència d'aigua dolça abundantment a poca fondària. Fou aleshores quan en el sector que hem senyalat, al Sud-Est de la Ciutadella, començaren a localitzar-se parets i altres troballes que documentaven alguna estructura (5). Els primers sondeigs seriosos tingueren lloc durant les campanyes de 1945-1946, i des de llavors començà a parlar-se d'una vil·la romana. L'inici conscient i seriós d'excavació d'aquest edifici cal situar-lo durant els anys seixanta. En aquesta etapa, la penúltima, sota la direcció del malaguanyat Miquel Oliva, més que d'excavació estratigràfica del jaciment, hauria de parlar-se de descobriment; s'enretirà els nivells superficials deixant al descobert una part important de l'estructura de l'edifici, excavant completament alguna habitació, de tant en tant. Aquesta era la tasca que calia fer en aquells moments quan era bàsic demostrar la importància del jaciment per poder-lo salvar de l'es-

peculació i de la destrucció (6). Fou en aquesta etapa quan sentírem parlar per primera vegada d'una vil·la baix-imperial que el seu excavador datava a època constantiniana (7).

El moment final, dins d'aquesta breu història de la investigació s'inicià l'any 1976 quan un equip, organitzat entorn del Servei Tècnic d'Investigacions Arqueològiques, es féu càrrec de les excavacions amb nous plantejaments i noves mireres i amb resultats esperançadors (8). Un dels objectius immediats de l'equip fou el de documentar, estratigràficament, la cronologia i les diverses fases d'ocupació de la Vil·la, la seva distribució i, evidentment, la seva funció.

L'excavació de bona part de l'habitació G. IV, entorn del pou (fig. 1), fou excepcionalment explícita, amb la individualització d'una estratigrafia clara: sobre la platja fòssil (sorra estèril) i la capa freàtica, uns nivells i unes estructures del segle I-II d.C. (habitació G. VI. Fig. 6), i un edifici d'època incerta (segle II-III d.C.), que hem anomenat **vil·la antiga** (9). Al damunt, recolzant-se de vegades en les estructures anteriors s'alça una nova construcció, la planta de la qual comencem a conèixer bé (fig. 1) i que cal datar pel material arqueològic recuperat, vers el 350/360 d.C., amb seguretat.

Però una anàlisi de l'àrea excavada, o almenys descoberta, ens permet de fer una sèrie de suposicions. Ara per ara, coneixem els límits meridional i oriental del gran edifici que ofereix una planta rectangular, gens simètrica, i que ocupa, de moment, uns 1.600 metres quadrats. Al Sud i a l'Oest cal continuar les excavacions per poder-ne delimitar el perímetre.

- 4) Ara per ara el material arqueològic més antic trobat a Roses procedeix d'aquest sector. A època baix imperial, molt important a Roses se situa sota l'església de Santa Maria una basílica del segle IV o V de la que posseïm, molt ben estudiada pel professor Palol, una magnífica ara.
- 5) De la distribució de la Ciutadella en parcel·les en queden bons records. L'any 1978 excavant l'habitació G. V vàrem localitzar un pou de pedra seca construït en aquella època per a regar i que sortosament destruï molt poc el jaciment. En la planta (fig. 1) hem reconstruït l'àrea tal com imaginem que era, sense massa dificultats.

- 6) La Ciutadella fins a la declaració de conjunt **històric-artístic**, el 23 de febrer de 1961, estigué a punt de convertir-se en barri residencial. L'acció valerosa de diverses persones, entre les quals cal recordar Miquel Oliva i Francesc Riu-ró, salvà la Ciutadella i el jaciment arqueològic de la total destrucció.
- 7) Especialment a: M. OLIVA PRAT, **Arquitectura romànica ampurdanesa. Santa Maria de Rosas (Gerona) (1)**, a *Revista de Gerona*, 61, 1972, pàg. 32-43.
- 8) Primers resultats a: M. A. MARTIN, F. J. NIETO i J. M.ª NOLLA, **Excavaciones en la Ciutadella de Roses (Campanya 1976 y 1977)**, Girona, 1979. Serie Monogràfica núm. 2. ST.I.A.
- 9) NIETO i NOLLA, **Excavaciones...**, citat, pàg. 16-48.

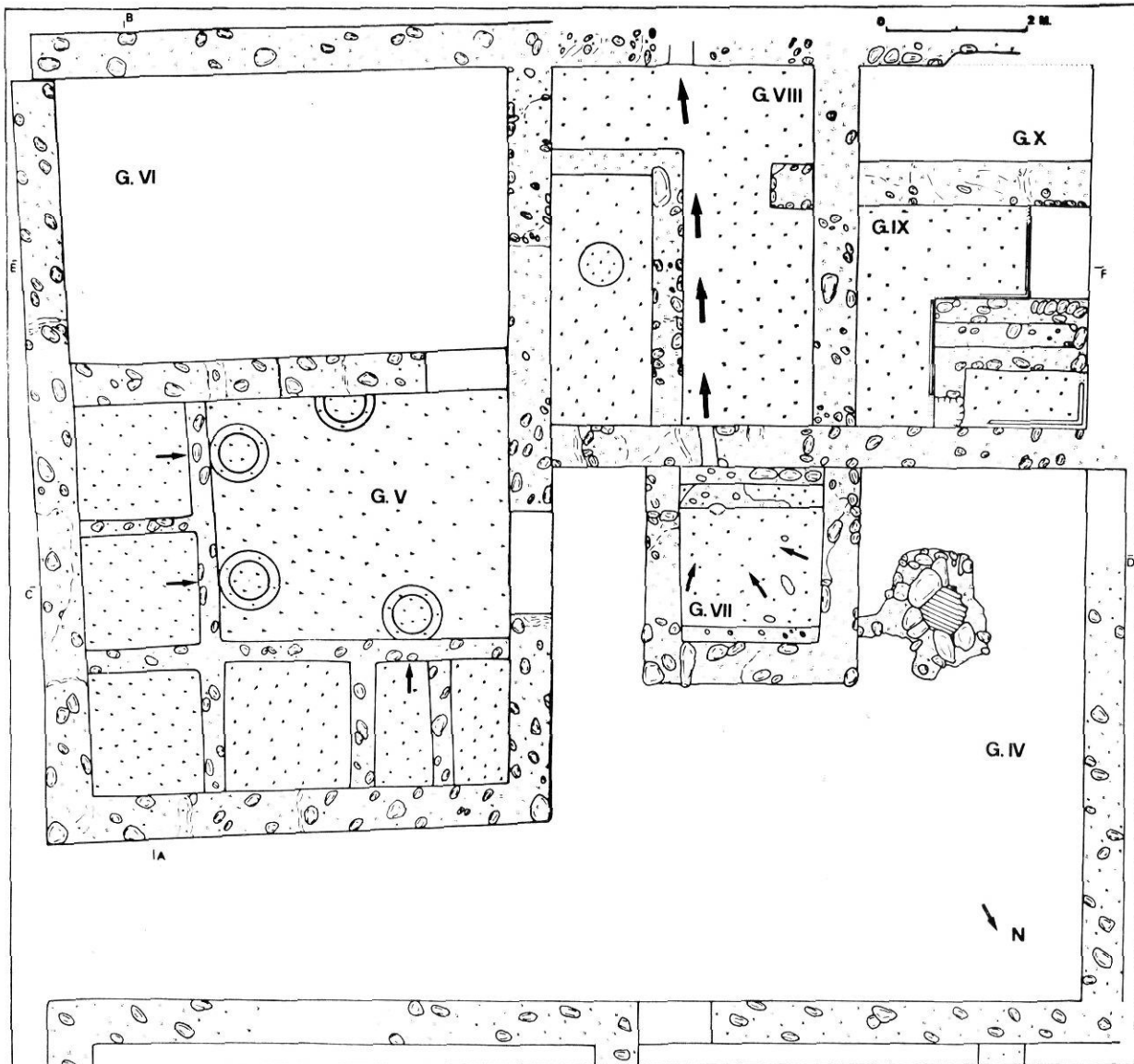

Figura 1. Planta general de la factoria. Vil·la baix-imperial de Roses.
Excavacions de 1976-1980.

Una bona part de les estructures visibles, al Nord i pròximes al **barri hellenístic** i a les muralles del segle XVI, construïdes amb pedra i argamassa d'enorme duresa, ofereixen uns trets característics diferencials molt clars (fig. 5), respecte a l'àrea excavada des de 1976. Efectivament, en aquest cas (figs. 6 a 9), la tècnica constructiva emprada és la de l'encofrat, reomplint l'interior amb pedres i argamassa. Els murs són regulars i els acabats bons. L'altre sector construït semblantment, ofereix menys regularitat i unes peculiaritats pròpies que s'observen fàcilment sobre el terreny. Això ens fa pensar en la possibilitat d'una fase inicial en l'edificació de la vil·la entorn del sector septentrio-

nal, la cronologia de la qual desconeixem (10), a la que s'afegí, mitjan segle IV d.C., una sèrie de noves dependències, part de les quals hem excavat i que constitueixen una factoria de conserves de peix. Aquesta zona, que coincideix quasi del tot amb l'àrea excavada des de 1976, presenta almenys dues fases, amb reconstruccions i adaptacions.

10) L'any 1976 excavàrem l'habitació 04, en aquest sector, sense cap resultat (NIETO-NOLLA, *Excavacions...*, citat, pàg. 223-267).

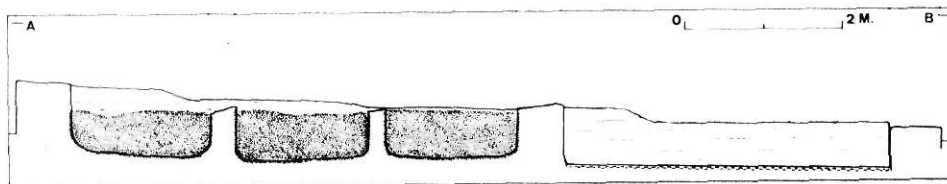

Figura 2. - Secció Nord/Sud (referida a la planta).

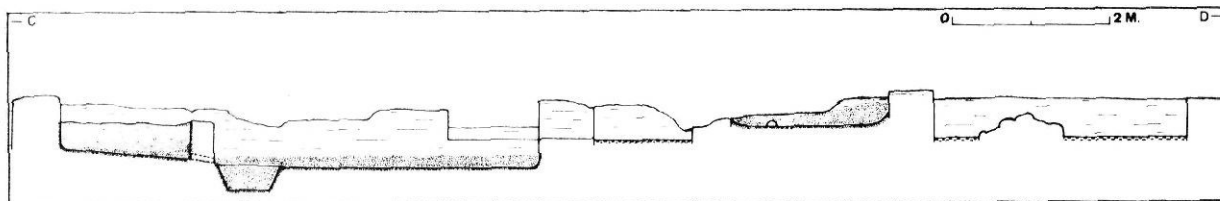

Figura 3. - Secció Est/Oest (referida a la planta).

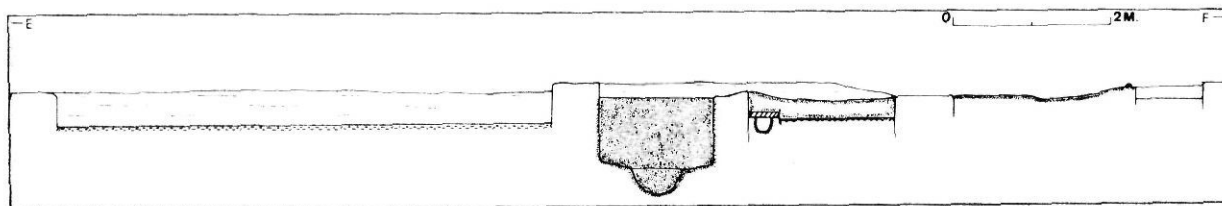

Figura 4. - Secció Est/Oest (referida a la planta).

IV

Sabem des de l'excavació de 1978, que una de les funcions d'aquest gran edifici, o almenys de la segona fase o ampliació, fou la fabricació de salaons de peix (11). La zona excavada limita una àrea especialment dissenyada per aquests afers (figs. 1 a 4 i 6 a 8):

Una gran habitació, la GIV, en forma d'U, amb un dels braços més desenvolupats, de la qual surt un llarg passadís cap a llevant que serveix per a comunicar l'estança i les habitacions amb ella comunicades, amb la resta de l'edifici. La peculiaritat principal de la sala és la presència d'un pou (12) (fig. 1). El paviment de l'indret, pel que sabem, fou de calç amb un

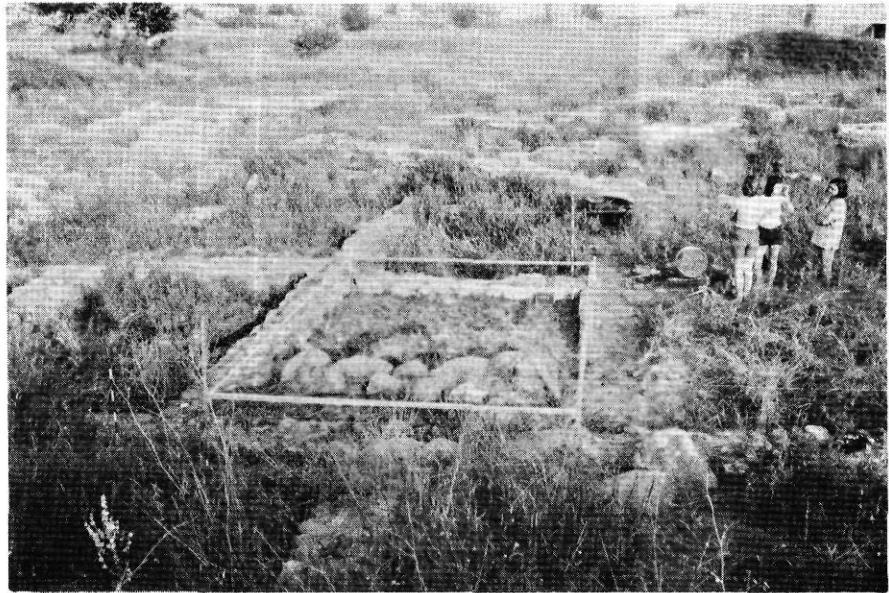
probable recobriment superior que no ha deixat cap rastre. Aquesta habitació comunica pel Sud, amb dues estances, G. III i G. IIIb, d'Est a Oest, excavades de temps i la funció de les quals desconeixem, tot i que podem sospitar la seva relació amb l'activitat industrial desenvolupada en aquesta zona, i a través del braç menor de la U, amb l'habitació G. V, anomenada, també, dels dipòsits. Aquesta estança de dimensions considerables, presenta contra els murs Est i Nord, cinc petits dipòsits, un dels quals —angle Nord-Oest—, fou subdividit en un moment donat. Són de mides molt semblants i amb una capacitat actual entre 1'5 metres cúbics i 2'16 metres cúbics. Completa l'habitació una àrea gran de treball que possibilita un accés còmode als petits aljubs. A dins del paviment i davant d'almenys tres dipòsits (13), podem veu-

11) La factoria estudiada a: J. M.ª NOLLA i F. J. NIETO, **Una factoria de salaons de peix a Roses, a Fonaments**, 3 (en premsa).

12) Totes les factories de conserves de peix necessiten abundantment aigua dolça. (NOLLA-NIETO, **Una factoria...**, citat).

13) L'existència en l'angle d'un pou modern (vegeu nota núm. 5) impossibilita de saber si hi ha què un altre receptacle davant del dipòsit núm. 4.

Figura 5. - Habitació 04. Zona de llevant de la vil·la antiga. Excavació de 1976.

re-hi tres receptacles troncocònics, comunicats amb ells a través d'una conducció en el mur separatori, que serviren per a la neteja (figs. 1, 3 i 8). Contra el mur meridional de l'habitació i situat a mig camí observem mig receptacle troncocònic no relacionat amb cap aljub; hem imaginat que en aquest cas serviria per a la neteja a gallegades de l'àrea de treball de l'estança. L'interior dels dipòsits, els receptacles, el sòl i una bona part de les parets de l'àrea de treball de l'habitació, estan recoberts d'**opus signinum**, impermeable, característic, de no pas massa bona qualitat. És interessant de notar també, el clar desnivell que hi ha entre aquesta sala i les veïnes, G. IV i G. VI, molt més enlairades (fig. 3), la funció del qual és aïllar l'habitació G. V, facilitar-ne la seva neteja i impedir que aigua i brutícia surtin a l'exterior. Finalment ressenyarem que un dels dipòsits —angle Nord/Oest— fou subdividit en dos de més petits en un moment indeterminat, per causes que desconeixem.

L'habitació G. VI, de grans dimensions, presentava un paviment idèntic al de l'estança G. IV, amb una lleugera inclinació vers el Sud. El graó de separació amb l'habitació G. V i el tipus de sòl, conjuntament amb les mides i amb el fet de comunicar-se amb l'exterior només per l'estança G. V, ens fa pensar en la possibilitat d'un magatzem dels productes manufacturats al costat.

L'anomenada habitació G. VII és de mides molt petites. En un primer moment sembla, tal com s'observa a les parets originàries, que degué ser un dipòsit igual al de la sala G. V. En una nova fase, coincidint probablement amb la subdivisió de l'aljub tantes vegades anomenat, hom construí un contrafort doble contra les parets Nord i Sud, i s'alçà el sòl amb un sòlid

paviment d'**opus signinum** que cobreix bona part dels murs d'entorn, el qual s'inclina clarament vers l'angle Sud/Est on hi ha la boca d'una conducció o claveguera, construïda també en aquest moment, que perfora els murs, travessa l'habitació G. VIII (figs. 1 i 3) i continua cap al Sud, sense que de moment sapiguem on mena. Aquest paviment presenta tres grans solcs o forats, fets expressament durant la seva construcció de mides variables i interpretació dubtosa.

L'estança G. VIII, també rectangular i de mides considerables, orientada de Nord a Sud, presenta com a característica destacable l'existència d'un gran dipòsit situat contra l'angle Nord/Est i al llarg del mur de llevat; mesura de llargària 3'65 mts., 1'45 mts. d'amplada i 0'90 de profunditat, amb una capacitat aproximada de 4'76 metres cúbics i és possible de veure-hi un petit receptacle semiesfèric situat quasi al centre del dipòsit amb una clara finalitat orientada a recollir líquid i facilitar la neteja de l'aljub. Es troba totalment recobert d'**opus signinum**, de no pas massa bona qualitat, idèntic al que trobàvem a l'habitació G. V. La resta de la sala és ocupada per un sòlid paviment d'**opus signinum** col·locat després de la conducció de la claveguera que hem citat abans que queda protegida per unes **tegulae** o per plaques grans i poc gruixudes de pissarra. També cal citar l'existència d'una mena d'edicle o contrafort de forma quadrada col·locat contra el mur de ponent i de la mateixa mida (60/65 cmts.), la funció del qual és dubtosa i que sembla subdividir l'habitació. Aquest edicle existia ja en la primera fase de construcció de la factoria.

L'estança G. IX ens ha arribat molt malmena, amb bona part de les estructures arruïnades, cosa que dificulta considerablement esbri-

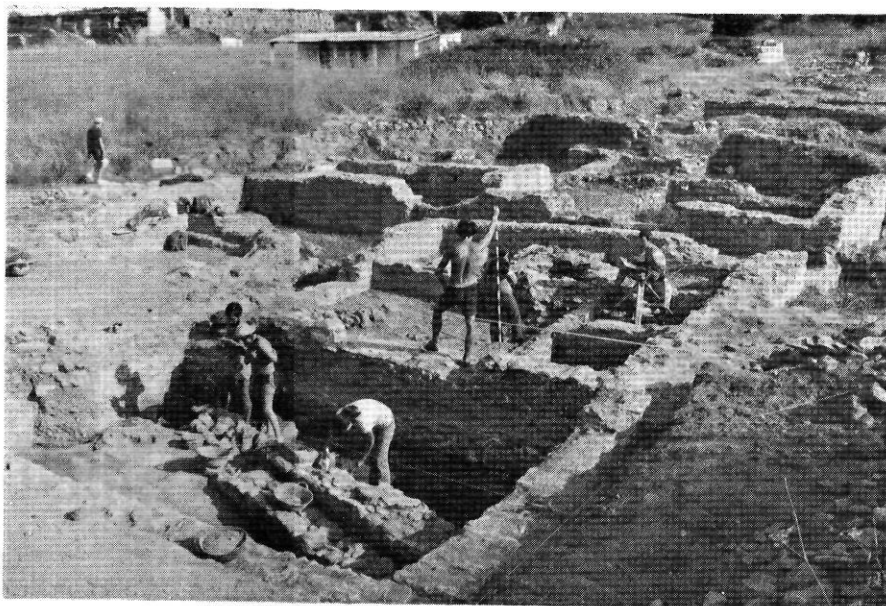

Figura 6. - Aspecte general de l'excavació de les habitacions G^{VI} i G.V. Excavacions de 1979.

narne el seu ús. Hi distingim una àrea ocupada per uns paviments d'**opus signinum** amb una vora alçada en forma de semicercle o mig bocell i inclinats. A l'angle Sud-Oest hi podem observar un probable aljub de dimensions reduïdes —1'35 mts. de llarg per 0'85 mts. d'ample—, que caldrà acabar d'excavar; i al centre de l'estància contra la paret de ponent uns poderosos murs o contraforts molt arrassats d'utilització desconeguda però que potser serviren per aguantar una superestructura de fusta, desapareguda.

L'habitació G. X, només fou delimitada i roman sense excavar.

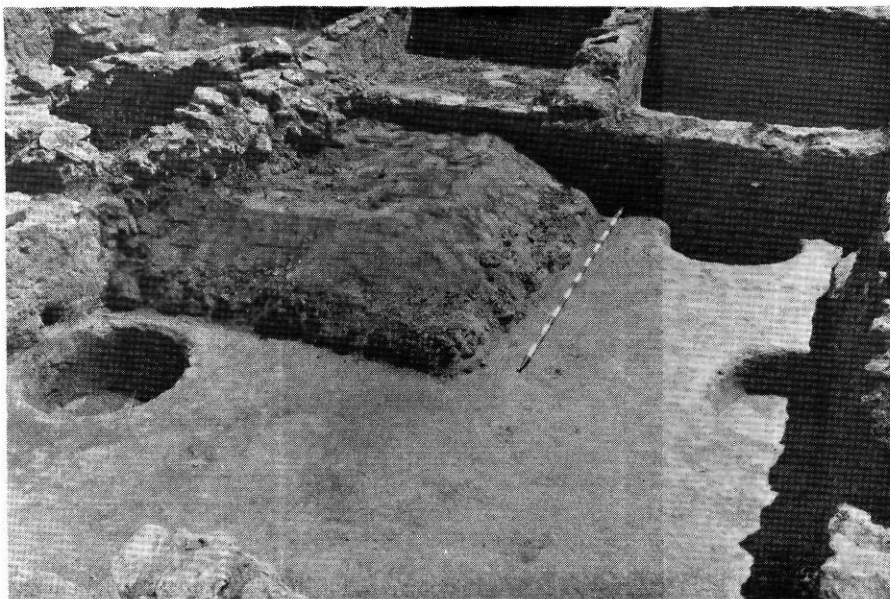
Tot aquest sector, habitacions G. VIII, G. IX i G. X, que hem trobat força malmès especial-

ment a nivell de murs, amb les dificultats que comporta aquest fet alhora de comprendre la funció de les habitacions, i les obertures i relacions de les unes amb les altres, sembla en funció de la factoria de conserves de peix, amb el gran dipòsit de l'estança G. VIII, la claveguera, i la pavimentació general de la zona a base d'**opus signinum** sempre amb inclinacions ben marcades i, a cops, amb vores laterals alçades i en forma de semicercle —hab. G. IX— com encarat per a facilitar la neteja i el treball propi d'una factoria. En aquesta àrea, tindria lloc, creiem, la primera preparació del peix abans de passar-lo a dipòsits diferents, o tal vegada la preparació de salaons distintes de les fabricades

Figura 7. - Aspecte de l'àrea de la factoria en acabar la campanya de 1980.

Figura 8. - Habitació G.V.
Dipòsits i receptacles. Ex-
cavació de 1979.

en l'habitació G. V. Tot aquest sector, tal com el veiem ara, pertany a la segona fase de la factoria, coincidint amb la construcció de la claveguera i adaptació de la sala G. VII.

V

Hem parlat llargament d'una factoria de salaons de peix que comencem a conèixer força bé i que hem intentat de descriure breument. Però una sèrie de dades noves recuperades a través de l'excavació i la prospecció permeten aprofundir en el coneixement i funcionament d'aquella petita indústria. Efectivament, tota factoria de conserves de peix necessita invariablement unes salines i pesca en abundància.

Sabem de l'existència, ben a la vora de la Ciutadella i cap a ponent, d'un petit rierol anomenat Salines, entorn del qual i a la seva desembocadura hi hagué fins no fa pas massa temps unes salines en explotació. A l'Antiguitat, en aquest mateix lloc o ben a la vora, degueren funcionar-n'hi d'altres. Quant a la pesca, és ben sabut de tothom que la tonyina, especialment, el peix més utilitzat en les factories de salaons, ha estat pescada ben pocs anys enrera en la zona del Cap de Creus i golf de Roses, aprofitant la migració anual d'aquest peix i que existeix encara un paratge a prop de cap Norfeu i no lluny de Roses anomenat l'**Almadrava**, nom d'un parany utilitzat pels pescadors per a capturar aquests grans peixos.

L'anàlisi de les vèrtebres de peix i d'altres animals ens permet saber que la factoria de Roses es dedicà bàsicament a salar la tonyina, documentant-se a vegades exemplars superiors als dos metretes de llargada. Cal senyalar també

la gran quantitat d'ostres i mol·luscs fets servir, i la sorpresa que representa documentar la presència elevada de vèrtebres de dofins i d'altres mamífers marins (14).

VI

La part de la villa que correspon a la factoria féu servir una tècnica constructiva ben peculiar sobre la qual ja hem dit alguna cosa (figs. 6, 7 i especialment 9). A'gunes vegades els murs reposen sobre estructures anteriors, més antigues (fig. 6), però més sovint els fonaments s'endinsen profundament en la sorra estèril i en la capa freàtica (fig. 9). Era imprescindible una fonamentació molt fonda de cada un dels murs per a donar solidesa a un edifici construït sobre un subsòl tan poc segur. Ara per ara, no hem arribat mai al final de cap d'aquests murs per les dificultats que comporta excavar dins de l'aigua, però és possible de pensar que aquestes parets reposen sobre llargs troncs de fusta com succeeix en altres edificacions romanes sobre terrenys poc sòlids (15).

- 14) Pensem que els dofins, pescats per les destrosses fetes en l'instrumental de pesca i en els bancs de peix, podrien haver-se salat almenys en part enmig de la tonyina. De fet, però, és la primera vegada que hom documenta una cosa així.
- 15) A. BLANCO FREIJEIRO, *La ciudad antigua (De la prehistoria a los visigodos)* a *Historia de Sevilla. I (1)*, Sevilla, Publicaciones de la Universidad de Sevilla, 1979, pàg. 106.

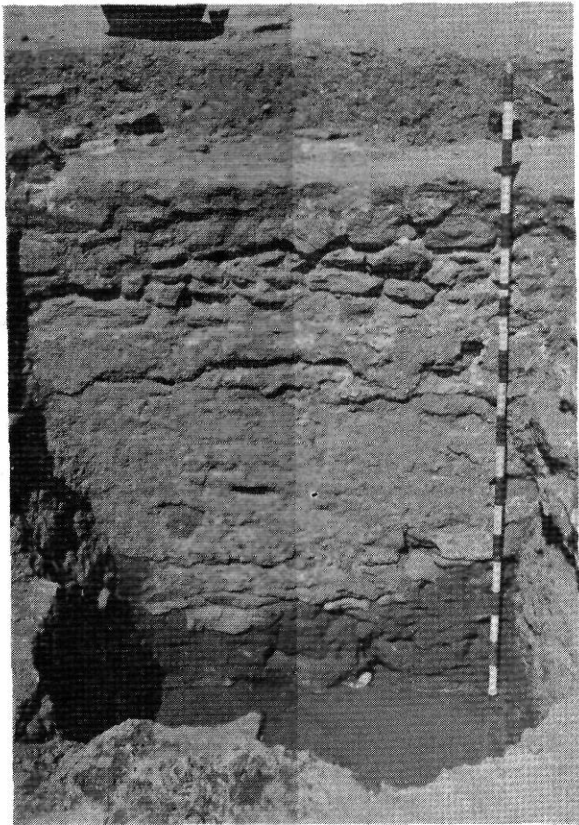

Figura 9. - Tècnica de construcció dels murs de la factoria. Al fons el nivell d'aigua dolça. Campanya de 1979.

La construcció del mur és feta amb la tècnica de l'encofrat a base de reomplir-lo de pedra del país de dimensions petites i mitjanes i argamassa, aconseguint-se un parament d'enorme duresa. Una rebava marca moltes vegades el sòcol del mur o paret vista del fonament pròpiament dit, però cap altre indicació permet distingir una part de l'altra. Per damunt del sòcol la paret continuaria a base de murs de tapial, sempre que l'habitació no anés descoberta com sembla que succeiria en alguna de les dependències de la factoria. El teulat, quan existia, fóra el tradicional a base de **tegulae** i **imbrices**, aguantat per bigues de fusta. Es també molt interessant d'observar el fet que els murs perpendiculars no carreguen els uns contra els altres sinó que romanen separats i independents, tal vegada per preveure possibles moviments del subsòl. Idèntica funció semblen tenir unes **espigues** o murs situats per sota els paviments que servirien per a lligar i connexionar ben sòlidament unes estructures amb les altres.

VII

De sempre, com hem vist en aquesta petita digressió, s'ha parlat de **villa** quan s'ha fet referència a aquest jaciment, tot

i que quan utilitzem aquest mot ens referim a un edifici de dimensions considerables dedicat preferentment a l'explotació agrícola i ramadera d'una zona molt concreta. Sempre, però, una **villa** sorgeix aïllada en un indret. Lliga tot això amb l'exemple de Roses? Podem continuar parlant de **villa** o seria millor utilitzar un altre mot? Hi ha una sèrie d'elements força vàlids per a suposar, a Roses, un nucli de població important en època romana i especialment durant el Baix Imperi, tal com sembla documentar l'arqueologia, l'existència d'una basílica per sota Santa Maria i el fet que **Rhode** fos una de les seques de la monarquia visigoda. Tot això fa suposar l'existència d'un nucli habitat important, d'una mena de ciutat. Quan hem parlat de la topografia de Roses hem indicat que per a nosaltres aquest nucli, de sempre i tal com sembla provar l'arqueologia, cal cercar-lo entorn del turó de Santa Maria. Allí també hi hauria hagut el nucli de la població baix-imperial, però l'eufòria i la necessitat explicarien l'extensió i l'ocupació de les àrees pròximes. La construcció d'un edifici dedicat, almenys en part, a factoria de salar peix demanava proximitat al mar i una certa llunyania del principal nucli d'habitació; en el nostre cas, doncs, sembla que pot parlar-se perfectament de **villa** suburbana, no ben bé allunyada de la ciutat però prou separada.

Quant a la cronologia del jaciment, ja hem parlat del moment d'edificació de la factoria, vers la meitat del segle IV d. C. Nosaltres pensàvem, en un primer moment que el darrer instant d'ocupació de la factoria, i possiblement de tot l'edifici, calia que el situéssim en el darrer quart del segle V d. C. (16), però les noves campanyes d'excavació han demostrat que l'edifici continuà ocupat almenys fins als últims anys del segle VI d. C. o més endavant.

També és interessant de veure la gran relació comercial, a través de les ceràmiques amb, sobretot, el Nord d'Àfrica i especialment la zona de Cartago (ceràmiques clares africanes, àmfores, etc...) i, en segon lloc, amb la Narbonesa. Cap allí anirien les conserves de peix? Es ben possible.

Finalment, per acabar aquestes notes, caldria dir que la nostra intenció és de continuar excavant fins a completar-lo, aquest edifici que presenta encara alguns problemes per a resoldre, mentre, amb una sèrie de prospeccions, completar la topografia i l'àrea d'ocupació de la **Rhode** baix-romana i visigoda. Pensem que aquest jaciment és un dels punts claus per conèixer a casa nostra el pas del món romà alt-imperial a l'Antiguitat tardana i, per tant, cal excavar-lo bé i completament.

16) NIETO-NOLLA, **Excavaciones...**, citat, pàg. 44-48.